

Особливості диференціації й індивідуалізації навчання в основній школі в умовах добору і реалізації змісту підручника «Технології»

*М. В. Васьківський, науковий співробітник,
Інститут педагогіки НАПН України
e-mail: vaskivska@mail.ru*

Постановка проблеми. Актуальним завданням школи є підготовка конкурентоспроможної особистості, здатної до сприйняття глобалізаційних та євроінтеграційних процесів, до функціонування в нових соціально-економічних і соціокультурних перетвореннях. Ці процеси набирають дедалі більшого розмаху і змушують Україну, не відмовляючись від національних особливостей та інтересів, поділяти відповідні загальні ключові проблеми європейських держав. На сучасному етапі розвитку української національної школи відбуваються значні зміни, орієнтовані на відродження України. Визначальним чинником і умовою демократизації та гуманізації національної школи є індивідуалізація й диференціація навчального процесу. Саме в них педагоги вбачають нові можливості для максимального розвитку дітей з різними рівнями здібностей. У сучасних умовах потрібно домагатися, щоб кожен учень зміг не тільки здобути різнобічні знання, але й максимально розвинув індивідуальні задатки, приділяючи головну увагу розвитку провідної здібності.

Відповідно до мети, функцій, принципів сучасної освіти на основі аналізу структури діяльності, структури особистості та структури процесу соціалізації (який містить три сфери – діяльність, спілкування, самосвідомість) у змісті шкільної освіти були виокремлені такі компоненти: 1) інформаційно-діяльнісний, його складові: пізнавальна – забезпечує опанування учнями знань світоглядного значення про природу, людину, суспільство, культуру та *виробництво*, ціннісна – входження у світ загальнолюдських і національних цінностей; *технологічна* – оволодіння різними видами діяльності на

репродуктивному і творчому рівнях, оволодіння методами наукового пізнання; *розвивальна* – розвиток інтересів, здібностей, нахилів, самостійності, інтелектуальних процесів, емоційно-вольової сфери; 2) комунікативний – досвід міжособистісного спілкування; 3) рефлексивний – досвід самопізнання особистості.

У результаті засвоєння змісту освіти, який містить інформаційно-діяльнісний, комунікативний і рефлексивний компоненти, в учнів формуватимуться інформаційні, діяльнісно-творчі, комунікативні, саморозвивальні – і загалом соціальні компетенції, які сприяють його успішному входженню у сучасне суспільство.

З огляду на особливості добору змісту навчального підручника «Технології» і сучасні вимоги до його реалізації, слід виокремити інформаційно-діяльнісний компонент, який містить складові, що визначають різні аспекти формування особистості в процесі діяльності: *пізнавальна* – що забезпечує розвиток пізнавальної потреби, інтересу до навчального предмета, майбутньої професії, формування школяра як суб'єкта пізнавальної діяльності, розвиток цілісного уявлення про науку (або галузь знань), її предмет, оволодіння предметними знаннями, знаннями про способи здобування інформації, методи наукового пізнання; *ціннісна* – формування ціннісних орієнтацій, національної самосвідомості, ціннісного ставлення до науки, активної життєвої позиції, професійної адаптивності, готовності до конкурентної боротьби на ринку праці; відображення науки з особистісного боку; *технологічна* – оволодіння вміннями і навичками науково-практичної, дослідницько-пошукової діяльності, методами наукового пізнання; *розвивальна* – розвиток інтелектуальних (мисленнєвих) процесів, особистісних здібностей, активності, самостійності, емоційно-вольової сфери, творчих, соціальних якостей.

Тільки за доцільно організованих міжособистісного спілкування, трудової і суспільно корисної діяльності, навчання, спорту відбувається повноцінний психічний розвиток та особистісне становлення підлітка, формується його професійна спрямованість [3, 200–201]. Тож педагог покликаний допомагати

учням в період допрофільної підготовки у виборі індивідуальних (соціально прийнятних) шляхів самовираження, засобів самоствердження, спрямовувати розвиток мотиваційної (спонукальної) сфери на навчання, формування світогляду, фундаменту переконань як основного мотиву й регулятора поведінки розвивати систему ціннісних орієнтацій.

Формулювання цілей статті. Значні соціальні зміни, демократизація життя суспільства, ствердження особистісно орієнтованого характеру освіти визначили необхідність реалізацій диференційованого підходу до учнів на нових теоретичних засадах.

Проблема диференціації та індивідуалізації навчання завжди стояла перед педагогами, оскільки існує суперечність між процесом засвоєння знань, формування вмінь, розвитку навичок і компетенцій, який протікає індивідуально, залежно від суб'єктивних мотивів учіння, здібностей, особливостей і досвіду учнів та організацією навчальної діяльності, яка носить колективний характер. Проблема диференціації в психолого-педагогічній науці розглядається як спосіб реалізації індивідуального підходу, що передбачає врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів (Арістова Л. П., Бабанський Ю. К., Бугайов О. І., Бударний А. А., Бутузов І. Д., Гільбух Ю. З., Скаткін М. М., Чередов І. М. та ін.).

Аналіз останніх досліджень. Проблеми диференційованого навчання розроблялись у науково-педагогічних дослідженнях протягом тривалого часу. Ще великі педагоги минулого Я.-А. Коменський, Й.-Г. Песталоцці, Ф. Дістервег визнавали необхідність застосування неоднакових прийомів у роботі з учнями різних рівнів знань і здібностей. У ХІХ столітті їхні ідеї розвивали К. Д. Ушинський, Н. Ф. Бунаков, В. Я. Стоюнін, П. Ф. Каптерев та ін.

У педагогічній теорії і практиці диференційований підхід розглядався як засіб підвищення ефективності навчання, виховання творчої пізнавальної активності та самостійності учнів. Вивчалися способи поєднання фронтальної, групової та індивідуальної форм організації навчальної діяльності (Загвязинський В. І., Ніколаєва Т. М., Чередов І. М. та ін.); функціонування системи диференційованих завдань (Бударний О. О., Гоженко Л. І., Деревенець

М. В., Забранський В. Я., Захарова Л. М., Кірсанов А. О., Мартинович М. О., Сисецький П. В., Унт Й. Е. та ін.). Також досліджувалися проблеми здійснення диференційованого підходу за темпом засвоєння навчального матеріалу учнями (Загвязинський В. І., Захарова Л. М., Менчинська Н. О., Ремізова Н. І. та ін.) і формування індивідуального стилю діяльності (Клімов Е. В., Мерлін В. С., Самарін Ю. О. та ін.). Розроблялися ідеї диференційованого навчання як втілення принципу індивідуалізації (Кірсанов А. О., Чередов І. М., Шахмаєв М. М. та ін.) і здійснення індивідуально-диференційованого підходу за допомогою програмованого навчання (Аукум О. О., Данилочкіна Г. О., Кондратенко Г. М. та ін.). Обґрунтувалися й упроваджувалися моделі і технології диференційованого навчання (Забранський В. Я., Кульбакіна Л. Я., Подмазін С. І., Савченко О. Я., Якиманська І. С. та ін.).

Значний вплив на розвиток проблеми диференційованого підходу до учнів у навчальному процесі мали численні концептуальні дослідження дидактів і психологів з: активізації навчально-виховного процесу (Данилов М. О, Єсіпов Б. П., Скаткін М. М., Махмутов М. І. та ін.), оптимізації навчально-виховного процесу (Бабанський Ю. К.), розвитку теоретичного мислення (Давидов В. В., Ельконін Д. Б.), поетапного формування розумових дій (Гальперін П. Я., Талізін Н. Ф.), проблемного навчання (Алексюк О. М., Костюк Г. С., Лернер І. Я., Махмутов М. І., Матюшкін О. М., Момот Л. Л. та ін.), розвитку пізнавальних інтересів учнів (Божович Л. І., Щукіна Г. І та ін.).

Основна частина. У теорії й методиці навчання технологіям учнів основної школи головним засобом оволодіння предметом був і залишається навчально-методичний комплекс: підручник, добірки тематичних діафільмів, таблиці, малюнки, комплекти відеокасет. Нині додалися ще й комп'ютерні технології. Як свідчить практика, досить часто у навчально-виховному процесі вчителі використовують різноманітні навчальні матеріали додатково до підручника як основного засобу навчання, добираючи їх самостійно. Цей факт зумовлено низкою об'єктивних причин:

- зміст підручника розраховано на учнів середнього рівня розвитку і він не передбачає врахування різних можливостей школярів до оволодіння

предметом «Технології», темпу роботи кожного та інших психолого-фізіологічних особливостей учнів одного класу (тип пам'яті, характер мислення, рівень розвитку уваги і досконалості уваги, вид сприймання тощо), а отже, не створює умов для поетапної диференціації навчання. Саме в цьому криється проблема невідповідності між особистісно орієнтованим підходом до навчання і засобом його реалізації;

- процес підготовки підручників і посібників до видання триває протягом 3-4 років. Ілюстрації та навчальна інформація, що містяться у них, об'єктивно може втратити свою актуальність за умови швидких темпів науково-технічного, суспільного та культурного прогресу. Цей факт і визначає необхідність перегляду змісту підручника (ущільнення, доповнення, оновлення інформації);

- підліткам властивий наочно образний характер мислення, мимовільна увага, творча уява – все це впливає на безпосереднє сприйняття предмета і передбачає додаткове використання наочності (ілюстрації, схеми, таблиці, діафілми, комп'ютерні навчальні ігри тощо);

- координаційно інтегруюча функція навчального посібника полягає в тому, що можливими є варіанти комбінування змісту підручника з іншими засобами навчання (різноманітними додатковими навчальними матеріалами).

Наведемо деякі умови формування змісту навчання у шкільному підручнику (табл. 1).

Таблиця 1

Умови формування змісту навчання у шкільному підручнику

Вимоги	Критерії	Реалізація
Принцип науковості	Розробка тем на сучасному рівні; розкриття наукових основ; наукові винаходи	Терміни і основні поняття технології; поняття із наукових джерел
Принцип системності і послідовності	Складання рубрик; послідовність викладу матеріалу; рівномірність розподілу обсягу навчального матеріалу	Матеріал викладений від простого до складного
Урахування вікових і пізнавальних можливостей	Простота і доступність викладення матеріалу	Матеріал викладений доступно і зрозуміло

Оскільки особливості навчально-пізнавальної діяльності дітей проявляються в індивідуальних відмінностях сприймання, уваги, мислення, пам'яті, уваги, то це вимагає врахування при організації навчально-пізнавальної діяльності учнів певних норм її навантаження, заданих режимів праці і відпочинку, в цілому диференціації навчання [5; 7]. Визначаючи залежність розумової діяльності від особливостей індивіда, Ю. А. Самарін [4] вказує на необхідність здійснення принципів індивідуалізації і його значення у формуванні знань, умінь і навичок, де ці особливості виступають провідними і є основою створення умов диференційованої роботи для подолання труднощів у навчанні, вихованні й розвитку.

Процес реалізації здібностей передбачає вияв особистісно значущої активності, зумовленої, з одного боку, характером і цілями діяльності, а з іншого, – такими утвореннями внутрішнього світу дитини, як мотивація, схильності, інтереси. У діяльності особистості здібності не тільки виявляються, але й формуються і розвиваються [2, 316].

На сучасному етапі характерним є поєднання технології індивідуалізованого та диференційованого навчання в педагогічній системі особистісно орієнтованого навчання учнів і розробка педагогічних засад оптимального поєднання диференційованого та індивідуалізованого навчання в цілісній концепції особистісно орієнтованого навчання. «Одним із ключових напрямів реформування шкільної освіти є диференціація навчання, тобто такий навчально-виховний процес, для якого характерним є врахування індивідуальних особливостей учнів, їх глибоке вивчення, виокремлення на цій основі типологічних груп і організація їх роботи за допомогою різних методів і прийомів. Диференціація навчання є засобом втілення індивідуалізації і означає перехід дитини на власні план, програму, навчальний посібник [1, 16]».

З огляду на здійснений ретроспективний аналіз педагогічної теорії розглянемо цілі диференціації навчання в чотирьох його головних аспектах.

1. У соціальному відношенні метою диференціації навчання є цілеспрямований вплив на формування творчого, інтелектуального, професійного потенціалу суспільства в цілому, прагнення до якнайповнішого

використання можливостей кожного члена суспільства (Данилов М. О., Бабанський Ю. К., Бударний О. О., Осмолівська І. М., Шахмаєв М. М. та ін.).

2. З психологічного погляду мета диференціації навчання спрямована на створення сприятливих умов для переходу на суб'єкт-суб'єктні відносини в системі «учень–учитель», коли кожний співучасник педагогічної взаємодії стає умовою і засобом розвитку іншого. В основі цих відносин лежить спільна продуктивна діяльність учителя і учнів, яка забезпечує їхній саморозвиток (Ананієв Б. Г., Виготський Л. С., Ельконін Д. Б., Занков Л. В. та ін.).

3. У дидактичному аспекті метою диференціації навчання є створення оптимальних умов для виявлення задатків, розвитку інтересів і здібностей кожного школяра шляхом реалізації сукупності методів, форм і засобів навчання, які організуються з урахуванням індивідуальних здібностей учнів з метою протидії нівелюванню особистості. Найважливішим засобом для досягнення цієї мети є надання учням можливості вибору (Бабанський Ю. К., Буряк В. К., Бударний О. О., Данилов М. О., Гільбух Ю. З., Загв'язінський В. І., Кірсанов О. О., Кизенко В. І., Паламарчук В. Ф., Рабунський Є. С., Онищук В. О., Сікорський П. І., Чередов І. М., Унт І. Е., Ярошенко О. Г. та ін.).

4. З методичного погляду метою диференційованого навчання виступає розв'язання назрілих проблем загальноосвітнього навчального закладу шляхом створення більш досконалої методичної системи, яка ґрунтується на зовнішній (селективній і елективній) і внутрішній (рівневій) диференціації навчання за обов'язкового дотримання освітніх стандартів (Бугайов О. І., Буринська Н. М., Бурда М. І., Слєпкань З. І., Хмара Т. М., Ярошенко О. Г. та ін.).

З огляду на викладене, зазначимо, що диференціація навчання – це така організація навчальної діяльності школярів, за якої враховуються їхні схильності, інтереси і здібності, але водночас не знижується базовий рівень загальноосвітньої підготовки учнів.

Головним завданням особистісно орієнтованого навчання в умовах модернізації шкільної освіти є створення у процесі навчання умов для повноцінного прояву і розвитку особистісних якостей учня як суб'єкта навчально-виховного процесу. З іншого боку, особистісно орієнтоване

навчання неможливе без урахування диференційованого підходу до учнів з метою індивідуалізації навчання. У підручниках індивідуалізація навчання має реалізовуватися через відповідні завдання. Підґрунтям індивідуалізації навчання є ідея розвивальних функцій варіативних завдань з урахуванням дозованої допомоги вчителя.

Диференціація навчання через завдання підручника з метою реалізації його розвивальної функції, вплив підручника на розвиток пізнавальної і творчої діяльності учнів основної школи вимагає спеціальної організації навчального матеріалу, а також організацію діяльності учнів щодо його засвоєння за допомогою завдань, запитань, задач, зокрема й ігрові форми.

Способи реалізації диференційованого підходу до учнів у навчальному процесі визначаються такими основними показниками: а) часом застосування (на уроці чи поза уроком); б) послідовністю застосування (на всіх чи окремих етапах навчального процесу); в) добором дидактичного матеріалу: якісним, що визначається характером навчальних завдань; кількісним – додатковий матеріал як для сильних учнів, так і для тих, хто має слабші навчальні можливості; г) характером навчання – поглиблене чи прискорене або і поглиблене, і прискорене вивчення програмового матеріалу.

Одним з основних засобів внутрішньої диференціації визнаються *диференційовані навчальні завдання*, які відрізняються за змістом, за ступенем складності. Учні з сильними навчальними можливостями виконують складні завдання, учні з середніми і слабшими – менш складні.

Ступінь складності завдань для учнів зростає поступово, для школярів з низьким рівнем навчальних можливостей – повільніше порівняно з учнями із середніми та високими показниками. Слабкі учні виконують лише завдання, які вони у змозі розв'язати, але не нижче вимог з навчального предмета. Вони також виконують складні завдання у формі повторення після їх розв'язку сильними дітьми.

Відомо, що розвиток мисленнєвої діяльності учнів тісно пов'язаний як із знаннями, здобутими під час навчання, так і зі способами їх набуття, тобто зі ступенем мисленнєвої активності школярів у процесі оперування знаннями.

Однією з умов індивідуалізації через завдання підручника є наявність пошукових елементів, «якщо учень сприймає задачу, як проблему, самостійно її вирішує, то це і є головною умовою розвитку його розумових здібностей [6, 62]». Саме організація пошукової діяльності засобами навчальних завдань має особливе значення в реалізації розвивальної функції підручника. Учні основної школи мають оволодіти такими мисленнєвими діями і операціями класифікації:

- розгляд низки об'єктів за однією загальною ознакою (наприклад, групування інструментів для розмітки на заготовках з деревини);
- розгляд низки об'єктів з різних точок зору, тобто одночасне бачення, наприклад, фізичні і механічні якості деревини;
- складання усних і письмових висновків, узагальнень, що передбачають співвідношення і узагальнене втілення сформованих в учнів конкретних знань (наприклад, назвати професії робітників, які обробляють деревину).

Іншою умовою індивідуалізації, що спрямована на виконання ускладнених завдань всіма учнями є їх варіативність. За систематичного введення завдань на групування у підручник необхідно забезпечити кожному учневі можливість розв'язувати класифікаційні завдання відповідно навчальних можливостей. Наявність у підручнику різних варіантів завдань – з огляду на їх складність – може слугувати засобом самоконтролю учнів, якщо підручник пропонує учневі перевірити своє рішення, здійснене на попередньому рівні труднощів, шляхом зіставлення його з наступною інструкцією, у якій містяться елементи підказки. Такий спосіб самоконтролю поглиблює інтерес учнів до роботи і розвиває їхню увагу.

Висновки. Диференційований підхід передбачає технологію індивідуального підходу до учнів з метою визначення рівнів їхніх здібностей і можливостей, їхньої профільної орієнтації, максимального розвитку кожної особистості на всіх етапах навчання. Диференційований підхід неможливий без диференційованого навчання, тобто від організації навчально-виховного процесу в усіх його ланках безпосередньо залежить результативність технології індивідуального підходу. А індивідуальний підхід до учнів – часткова, тимчасова зміна найближчих завдань і окремих складових змісту навчально-

виховної роботи, постійне варіювання її методів і організаційних форм з урахуванням загального й особливого в особистості кожного учня для забезпечення всебічного розвитку.

Індивідуалізація навчання – це не стирання відмінностей між дітьми, як досягнення всіма однакового рівня знань, розвитку. Адже зрозуміло, що якщо зрівнювати учнів щодо засвоєння знань, то постає необхідність прирівнювання до слабкіших, що, зазвичай, уповільнює розвиток тих, хто має кращі потенційні здібності. При виконання зазначених вимог застосування завдань на групування забезпечить індивідуальний підхід до кожного учня. Слабкіші виконуватимуть з цікавістю посильні завдання, а сильніші, отримавши ускладнені завдання, активізують свій потенціал, адже відомо, що сильніші учні в звичайних умовах навчання виконують завдання без особливого інтелектуального напруження.

Реалізація особистісно діяльнісного підходу у навчанні вимагає диференційованого підходу до навчального процесу, що забезпечується педагогічною підтримкою індивідуальності дитини, створенням умов для задоволення освітніх, культурологічних потреб школярів (вибір змісту освіти, шляхів її здійснення), сприянню самореалізації особистості, стимулювальним характером взаємодії вчителя і учня, коли педагог виступає не як інформатор, а як координатор пізнавальної діяльності суб'єкта, спрямованої на постановку і розв'язання ним конкретних навчальних цілей і завдань.

Література

1. Васьківська, Галина. Теоретико-методичні засади диференціації навчання в сучасній школі [Текст] / Галина Васьківська, Василь Кизенко // Рідна школа. – 2011. – № 6 (978). – 15–20.
2. Енциклопедія освіти [Текст] / Академія пед. наук України ; [гол. ред. В. Г. Кремень]. – К., 2008.
3. Савчин, М. В. Вікова психологія: навч. посіб. [Текст] / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К. : Академвидав, 2006. – 360 с.
4. Самарин, Ю. А. Очерки психологии ума. Особенности умственной деятельности школьников [Текст] / Ю. А. Самарин. – М., 1962.

5. Сікорський, П. І. Теорія і методика диференційованого навчання [Текст] / П. І. Сікорський – Львів : Сполом, 2000. – 422 с.

6. Топузов, О. М. Проблемне навчання географії в школі: теорія і практика: монограф. [Текст] / О. М. Топузов. – К. : Фенікс, 2007. – 304 с.

7. Унт, И. Э. Индивидуализация и дифференциация обучения [Текст] / И. Э. Унт. – М. : Педагогика, 1990. – 192 с.

UA У статті розглядається питання диференціації й індивідуалізації навчання в основній школі засобами підручника «Технології». Окреслюються деякі аспекти індивідуального підходу до учнів в умовах реалізації змісту навчального матеріалу.

Ключові слова: підручник, технології, індивідуалізація, диференціація, основна школа, учень.

RU В статье рассматривается вопрос дифференциации и индивидуализации обучения в основной школе средствами учебника «Технологии». Очерчиваются некоторые аспекты индивидуального подхода к ученикам в условиях реализации содержания учебного материала.

Ключевые слова: учебник, технологии, индивидуализация, дифференциация, основная школа, ученик.

EN The article discusses the problems of differentiation and individualization of education in primary school by means of the tutorial "Technologies". It also defines some aspects of an individual approach to students in the content of study material realization.

Keywords: tutorial, technology, individualization, differentiation, primary school, pupil.